

DİJİTAL BÖLÜNMENİN TARİHSEL MATERYALİZM YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Emre ARSLANTAŞ*
ORCID ID: 0000-0002-8934-244X

Declaration*

Özet

Siber uzay insan hayatını kolaylaştırıcı etkiler yaratmakla birlikte insanlar ve devletler arasındaki mevcut eşitsizliklere yenilerini de eklemektedir. Bahse konu eşitsizliklerden biri olan dijital bölünme, siber uzaya erişim ve siber tekniklerin kullanılmasındaki farklılıkları ifade etmektedir. Dijital bölünmeye ilişkin literatür, kavramın ortaya çıkışına ve farklı seviye ayrımlar çerçevesinde eşitsizlik yaratan sonuçlarına odaklanmıştır. Ancak bu çalışma, siber uzayın maddi bir temele sahip olmasının dijital bölünmeyi sürekli olarak yeniden ürettiğini ileri sürmektedir. Siber tekniklerin günümüzde önemli bir üretici güç haline gelmesi ile dijital alandaki üretim ilişkileri, alt-yapının üst-yapıyı belirlemesi ve sınıf kategorizasyonun varlığı dijital bölünmeyi oluşturan temel nedenleri belirtmektedir. Başka bir anlatımla, dijital bölünme maddi ilişkilere dayanan yapısal bir olgu olarak kavranmalıdır. Dolayısıyla çalışmada tarihsel materyalizm yaklaşımı çerçevesinde dijital bölünme analiz edilmiş ve mevcut düzenin değişim potansiyeli tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber uzay, tarihsel materyalizm, dijital bölünme

THE EVALUATION OF THE DIGITAL DIVIDE WITHIN THE APPROACH OF HISTORICAL MATERIALISM

Abstract

Cyberspace creates facilitating effects on human life but also adds new ones to the existing inequalities between people and states. One of the inequalities in question, the digital divide, refers to the differences in access to cyberspace and the use of cyber techniques. The literature on the digital divide has focused on the emergence of the concept and its consequences, which

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, emre.arslantas@selcuk.edu.tr

* This article has been prepared without the use of any Artificial Intelligence (AI) tools or assistance.

create inequality within the framework of different levels of distinctions. However, this study asserts that the material basis of cyberspace continuously reproduces the digital divide. The fact that cyber techniques are becoming an important productive force today, production of relations in the digital field, the determination of the base over the superstructure and the existence of class categorisation indicate the fundamental reasons that create the digital divide. In other words, the digital divide should be understood as a structural phenomenon based on material relations. Therefore, in this study, the digital divide is analysed within the framework of the historical materialism approach and the potential for change in the current order is discussed.

Keywords: Cyberspace, historical materialism, digital divide

Giriş

1990'lı yıllarla birlikte bilgi teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması, bireyler ve devletler arasındaki eşitsizliklerin azalacağı yönünde güçlü bir beklenti yaratmıştır. Siber uzaya erişim maliyetinin düşük olması ve her yerden erişim; bahse konu beklentinin temelini oluşturmuştur. Ancak günümüzde geline nokta söz konusu beklentinin gerçekleşmemesi ve siber uzayın dijital bölünme olarak kavramsallaştırılan yeni bir eşitsizlik türü yaratmasıdır. Dijital bölünme, bireyler ve devletler arasında siber uzaya erişim ve siber tekniklerin kullanılmasında ortaya çıkan eşitsizlik olarak belirtilebilir (Hargatti, 2002: 2; Van Dijk, 2006: 222; Zhao & Elesh, 2018: 4). Ayanso vd. (2010: 304-305) göre dijital bölünme kavramı; ilk dönemde ABD özelinde kırsal-kentsel bölgeler arasındaki siber uzaya erişim farkına ilişkin refere edilirken, sonraki süreçte uluslararası alanda bireyler ve devlet arasındaki siber uzaya erişim ve teknoloji kullanımına yönelik eşitsizliği açıklamak amacıyla kullanılmıştır.

Dijital bölünme ile ilgili literatürü inceleyen Christoph Lutz, ilgili çalışmalarda siber uzaydaki eşitsizliğin üç farklı düzeyde irdelendiğini ortaya koymuştur. İlk düzey dijital bölünme çalışmaları, kullanıcılar arasındaki siber uzaya erişim farklılıklarını Eurobarometer ve ABD Ulusal Telekomünikasyon ve Bilgi İdaresi anketlerine dayanarak açıklamıştır. İkinci düzey çalışmalar, siber uzaya erişimden ziyade kullanıcıların siber uzaydaki uygulama ve hizmetleri kullanma becerileri arasındaki eşitsizlikler üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü düzey araştırmalar ise erişim ve kullanım becerilerinin birbirine benzer seviyede olduğu durumlardaki siber uzay kullanımından yaratılan gelir eşitsizliğine ve siber uzay kullanımının zararlarının açıklanmasına odaklanmıştır (Lutz, 2019: 142-144). Robinson vd. (2015: 270) ise dijital bölünme kavramının genellikle yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, ekonomik gelir düzeyi ve

coğrafi konum gibi unsurlara dayalı olarak ortaya çıkan eşitsizlikleri açıklamak için kullanıldığını salık vermiştir.

Başka bir anlatımla, dijital bölünme literatürü çoğunlukla siber uzayda ortaya çıkan eşitsizliklerin sonuçlarına odaklanırken, eşitsizlikleri sürekli üreten yapısal ilişkileri göz ardı etmektedir. Bu çalışma, siber uzayın maddi ilişkilere dayanmasının dijital bölünmeyi yaratan ve onu sürekli hale getiren temel unsur olduğu iddiası üzerine inşa edilmiştir. Öyle ki, siber uzayda üretici güçler, üretim ilişkileri, sınıf gibi maddi unsurlar dijital bölünmenin yeniden üretimini sağlamaktadır. Siber uzayın var olmasını sağlayan unsurların başında gelen kullanıcılar gündelik işlerini yapmak ve varlığını idame ettirmek amacıyla siber uzaydaki uygulama, hizmet ve platformlara erişim sağlamaktadır (Akyeşilmen, 2018: 55; Kurnaz, 2016: 67; Hassan, 2022: 156). Kullanıcıya ek olarak fiziksel altyapı, mantıksal ve içerik katmanlarıyla bunları geliştiren bireyler, sanayiler ve platformlar aracılığıyla siber uzay var olmaktadır. Dolayısıyla çalışma, dijital bölünmenin teknolojik eşitsizliğin yanı sıra üretici güçlerin dağılımı, mülkiyet ilişkileri ve sınıfsal farklılıklar gibi maddi üretim ilişkilerinden kaynaklanması hasebiyle tarihsel materyalizm çerçevesinde kavranması gerektiğini savunmaktadır. İlk bölümde çalışmanın kuramsal zeminini oluşturan tarihsel materyalizm yaklaşımı irdelenerek, dijital bölünmenin incelenmesinde kullanılacak dört unsur (üretici güçler, üretim ilişkileri, alt-yapı ve üst yapı ve sınıf) açıklanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde maddi ilişkiler nedeniyle sürekli üretilen dijital bölünme, bahse konu dört unsur üzerinden analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise dijital bölünmeyi yaratan mevcut yapının değişim olanakları tartışılmıştır.

Tarihsel Materyalizm

Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından geliştirilen tarihsel materyalizm, maddi üretim koşulları üzerinden tarihin açıklanmasını amaçlayan kuramsal bir yaklaşımı ifade etmektedir. Öyle ki, Marx'ın tarihe yönelik bakış açısı toplumsal değişimlerin neden ve nasıl meydana geldiği sorunsalı üzerine şekillenmiştir. Marx'a göre ifade edilen sorunsalın temelinde maddi üretim koşullarının ortaya çıkardığı sınıf çatışması bulunmaktadır. Daha da açmak gerekirse, üretici güçler ve üretim ilişkileri ile söz konusu unsurların ortaya çıkardığı sınıflar arasındaki mücadeleler, insanlık tarihinde görülen üretim biçimi değişimini oluşturan temel dinamiktir (Comninel, 2013: 44-45). Marx'ın tarihsel materyalizm yaklaşımı, insanlık tarihini geçmişte yaşanan olayların kronolojik sıralaması olarak görmekten ziyade geçmiş, bugün ve gelecekte koşullar arasında karşılıklı etkileşimi içeren bütünlüklü bir yapı olarak kavramaktadır (Avcı,

2022: 215-216). Tarihin bütünlüklü bir yapı olarak kavraması, Marx'ın tarihi değiştirmeyi hedeflemesini de içermektedir. Zira Marx, kendisinden önceki filozofların çalışmalarında sadece dünyayı yorumlama çabasına giriştiklerini, fakat asıl önemli olanın dünyayı değiştirmek olduğunu vurgulamıştır (Marx & Engels, 2010a: 5-8).

Marx'ın ifade edilen tarih anlayışının öznesi; üretim praksi² sayesinde diğer canlılardan ayrılan ve toplumsal bir varlık olan insandır. Hodges'e (1959: 19-20) göre tarihsel materyalizmde üretim faaliyetleri, insanın doğayla ilişkisini biçimlendirmekle birlikte toplumsal ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Söz konusu varsayım insan düşüncelerinin maddi koşullardan bağımsız var olamayacağı, başka bir ifadeyle bilincin maddi ilişkilerden türediğini açığa çıkarmaktadır. Yaşamını idame ettirme gerekliliği insanın üretim faaliyeti gerçekleştirmeyi kendi önceliği haline getirirken, bilinç dünyasının da söz konusu öncelik tarafından şekillenmesine neden olmaktadır (Levine & Sober, 1985: 310). Buradan hareketle, toplumların gelişimindeki birincil belirleyici unsur; düşünce, inanç ve ideolojilerden ziyade maddi ilişkilerdir. Benzer bir yaklaşımı savunan Engels (2020: 65), toplumsal değişim ve devrimlerin temel nedenlerinin üretim biçimlerindeki değişimlerde aranması gerekliliğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla tarihsel materyalizmin tarihe yönelik yaklaşımında üretici güçler ve üretim ilişkileri ile söz konusu unsurlar arasındaki diyalektik ilişki ön plana çıkmaktadır.

19

Bir toplumun gelişim düzeyini belirleyen üretici güçler; iş aygıtları, makineler ve teknik bilgi -mevcut teknoloji- ile insan emeğini ve toplumsal iş bölümünü kapsamaktadır. Tarihsel süreç boyunca genellikle gelişme eğiliminde olan üretici güçler, ilkel toplumdaki köleci topluma veya feodalizmden kapitalizme geçişte olduğu gibi toplumsal değişimde temel ve tek belirleyicidir (Marx & Engels, 2010c: 212; Engels, 2019: 112-113). Üretim ilişkileri ise insanlar arasındaki mülkiyet biçimleri, sınıfsal konumlanma ve karşılıklı ilişkileri, başka bir ifadeyle üreten insanlar arasındaki ilişkilerin toplamını belirtmektedir. Marx'a göre üretim ilişkileri bir toplumun siyasi, toplumsal ve entelektüel düşünüş biçimlerini oluşturmada öncül rol oynamaktadır (Marx & Engels, 2010d: 263). Üretim ilişkileri her tarihsel dönemde üretim güçleriyle bütünlüklü/uyumlu bir yapı oluşturmaktadır. Ancak üretim güçleri sürekli bir gelişim gösterirken, üretim ilişkileri ise uzun süre değişmeden kalma -durağan- özelliğine sahiptir (Yurdakul, 2018: 12-15).

² Üretim praksi bağlamında insanı diğer canlılardan ayıran üç unsur bulunmaktadır. İlk olarak, insan üretim faaliyetini gerçekleştirmek için gerekli olan üretim araçlarını üretmekte ve geliştirmektedir. İkinci olarak, insan elinin evrimsel niteliği onu diğer canlılardan ayıran üretim yeteneğine sahip olmasını sağlamıştır. Zira başka hiçbir canlıda insan eline benzer bir organ bulunmamaktadır. Üçüncü olarak, insan üretim sürecine başlamadan önce üretim faaliyetinin sonucunun nereye varacağını tahayyül edebilmektedir. İnsana kıyasla diğer canlılar üretim faaliyetlerini bilinçsizce ve içgüdüsel olarak icra etmektedir (Marx & Engels, 2010e: 187-189).

Bahse konu hız farklılığı, üretim ilişkilerinin zamanla üretici güçlerin gelişimi önündeki bir engelle dönüşmesine yol açmaktadır. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında ortaya çıkan onulmaz çelişkinin artması, üretim biçimi değişiminin temelini oluşturmaktadır (Chambers, 2020: 3). Marx'ın üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine ayak uyduramayacak hale gelmesinin üretim biçimi değişiminin seyrini belirlediğini belirtmesi söz konusu varsayımı doğrulamaktadır (Marx & Engels, 2010d: 263). Örneğin kişisel yükümlülükler ve toprağa bağlılıktan oluşan feodal üretim ilişkilerinin (senyör-serf ilişkileri); tarım teknolojisinin gelişimi, ticaretin yoğunlaşması ve nüfus artışı gibi üretici güçlerdeki gelişimi önce desteklemesi, sonra ise söz konusu gelişmelerin önüne engeller yaratması Avrupa'daki burjuvazi devrimlerine neden olmuştur (Avcı & Söker, 2017: 8-12). Görüldüğü üzere, tarihsel materyalizm yaklaşımı gelişen üretici güçlere bağıtlı olarak var olan üretim biçiminin nereye varacağı/evrileceğini vurgulamaktadır (Avcı & Ateş, 2019: 560). Üretici güçler ve üretim ilişkileri çerçevesinde tarihsel materyalizm toplumu alt-yapı ve üst-yapı kavramlarıyla analiz etmektedir.

Alt-yapı; tarihsel materyalizmde üretim güçleri ve üretim ilişkilerine dayanan maddi üretim koşullarını belirtmektedir. Üst-yapı ise siyaset, devlet, hukuk, din, eğitim, ideoloji ve kültür gibi kurum ve bilinç biçimlerini ifade etmektedir (Habermas, 1975: 289-290). Tarihsel materyalizm yaklaşımında alt-yapı üst-yapıyı şekillendirmektedir. Örneğin, Sanayi Devrimiyle birlikte üretim güçlerinde yaşanan ilerleme bir taraftan feodal hukuk düzeni ile siyasi kurumların değişime uygun olmadığını gösterirken, diğer taraftan İngiltere'de 1832 Parlamento Reformu gibi siyasi ve hukuki üst-yapı değişimlerini ortaya çıkarmıştır (Wood, 1991: 90-97). Bu noktada Engels'in tarihsel süreçte alt-yapının belirleyici olduğu, fakat siyasi, ideolojik ve hukuki unsurların -üst-yapının- da toplumsal gelişmeyi doğrudan etkileyebileceği vurgusu önemlidir (Marx & Engels, 2010f: 34). Başka bir anlatımla, mülkiyet yasası gibi hukuki düzenlemeler veya siyasi sistem değişikliği gibi üst-yapıdaki unsurlar bazı dönemlerde üretici güçleri ve üretim ilişkilerini etkileyebilmektedir. Dolayısıyla alt-yapı ve üst-yapı kavramsallaştırması tek yönlülükten ziyade çok yönlülüğü ve karşılıklı belirlenimciliği içermektedir.

Alt-yapı ve üst-yapı kavramsallaştırmasına ek olarak tarihsel materyalizm, toplumun analiz edilmesinde sınıf olgusunu öne çıkarmaktadır. Tarihsel materyalizm yaklaşımına göre toplumlar, üretim araçlarının mülkiyeti ve üretim süreçlerindeki pozisyon farklılığına bağıtlı olarak, başka bir ifadeyle üretici güçleri ve üretim ilişkileri temelinde ortaya çıkan karşıt sınıfları içermektedir (Scatamburlo-D'Annibale & McLaren, 2004: 187-191). Marx ve

Engels, tarihsel süreçte sınıflar arasında sürekli mücadeleler yaşandığından hareketle, toplumların tarihini sınıf mücadelesi tarihi şeklinde nitelendirmiştir (Marx & Engels, 2010b: 482). Marx ve Engels'in ifade edilen nitelendirmesi, sınıf mücadelesini tarihin motor gücü ve sınıfı ise tarihin öznesi olarak görmeyi gerektirmektedir. Tarihsel materyalist yaklaşımda tarihi yapan bireylerden ziyade ortak çıkarlar çerçevesinde bir araya gelen toplumsal sınıflardır. Öyle ki, köleci toplumlarda efendi ile köle, feodal toplumlarda ise senyörler ile serfler arasındaki sınıf mücadeleleri toplumsal devrimlerin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamıştır (Marx & Engels, 2010a: 45-47). Günümüzde hâkim olan kapitalist sistem içerisinde ise üretim araçları mülkiyeti ile emek gücü arasındaki ayrıma dayanan sınıf mücadelesi yaşanmaktadır.

Burjuvazi; sermaye, fabrika, makine gibi Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan üretici güçlere sahip olan ve üretim ilişkilerini denetiminde tutan sınıfı belirtmektedir. Proletarya ise üretim güçleri mülkiyetine sahip olmayan ve yaşamını idame ettirmek için emek gücünü satmak zorunda kalan sınıfı ifade etmektedir. Bu kapsamda burjuvazinin mevcut üretim ilişkilerini sürdürmeyi amaçlaması ve proletaryanın emek sömürsüne karşı üretici güçlerin gelişimini sağlamaya yönelik mücadelesi kapitalist sistemdeki onulmaz çelişkiyi oluşturmaktadır. Topakkaya'nın (2009: 71) belirttiği üzere kapitalist toplumlarda üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki değişim hızı farkının gittikçe açılması, sistem krizlerine yol açmakta ve toplumsal değişim için tarihsel bir zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla tarihsel materyalizmde sınıf kategorisi, toplumsal yapının analizinin yanı sıra tarihsel sürecin motor gücü olarak öne çıkmaktadır (Engels, 2019: 138-139). Tarihsel materyalizm yaklaşımında devletler ise sınıflı toplumların ortaya çıkmasıyla kurulmuş bir üst-yapı kurumu olarak egemen sınıfın çıkarlarını korumayı ve sınıf mücadelesini kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır (Lockwood, 2006: 63-64).

Kapitalist sistemde devlet sermaye birikimini gözetirken, mülkiyet ilişkilerini de korumaktadır. Engels'e göre devlet, söz konusu işlevi nedeniyle toplumun tamamının çıkarlarını temsil etmekten ziyade üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sınıfın tahakkümünün devamlılığını sağlanmak için tasarlanmıştır (Marx & Engels, 2010d: 269-272). Marx ise üretim araçlarının kontrolüne sahip olan sınıfın baskı aracının devlet olduğunu ve söz konusu sınıfın ihtiyaçlarına göre devlet biçimlerinin şekillendiğini varsaymıştır (Marx & Engels, 2010a: 59; Marx & Engels, 2010b: 486). Bu çerçevede devlet tarihsel süreçte toplumsal yapıların incelenmesinde ve toplumsal değişimin gerçekleşmesindeki önemli unsurlardan birini teşkil etmektedir. Özetle, tarihsel materyalizm yaklaşımı ontolojik olarak

toplumsal gerçekliğin maddi ilişkiler temelinde inşa edilmesini, epistemolojik olarak toplumsal gerçekliğin üretici güçler ve üretim ilişkilerinin incelenmesiyle kavranmasını ve metodolojik olarak tarihi çelişkiler ve karşılıklı etkileşimler -diyalektik- üzerinden irdelemeyi içermektedir. İfade edilen çerçeve siber uzay bağlamında ortaya çıkan dijital bölünmenin incelenmesine katkı sunmaktadır.

Dijital Bölünme ve Tarihsel Materyalizm

Dijital bölünme genellikle gelir eşitsizliği ve teknolojik gelişim farklılıklarıyla açıklanmaya çalışılsa da mahiyeti söz konusu unsurlardan daha fazlasına işaret etmektedir. Bireyler ve devletler arasındaki dijital bölünme, tarihsel süreçte ortaya çıkan ekonomik eşitsizlik ve maddi ilişkilerin siber uzaya yansımaları ifade etmektedir. Başka bir anlatımla, dijital bölünmenin mevcut üretim tarzı olan kapitalizm içerisindeki üretici güçler ve üretim ilişkilerinin sonucunda ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Nitekim siber uzay tıpkı buharlı makine ve elektrik gibi modern ekonominin önemli bir üretici gücü haline dönüşmüştür. UNCTAD'ın "Digital Economy Report 2024" başlıklı raporuna göre 2017-2022 arası dönemde e-ticaret satışlarının %60 oranında artarak 27 trilyon dolara ulaşması, siber uzayın üretici güçler arasındaki öneminin arttığını göstermektedir (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2024: xxiv). Dijital ekonominin ABD GSYİH'nin %10,3'üne, Çin GSYİH'nin yaklaşık %41'ine tekabül etmesi, siber uzayın günümüzde önemli bir ekonomik gelir üretme aracına dönüştüğünü somutlaştırmaktadır (Bureau of Economic Analysis [BEA], 2023: 4; Shi & di Canossa, 2024: 6). Siber uzayın üretici güç olarak kavranması, beraberinde insanların ve devletlerin siber uzaya erişimi ve siber tekniklerin kimin kontrolünde olduğunu hususlarını gündeme getirmektedir.

Günümüzde küresel düzeyde internet kullanıcı sayısı 5,5 milyara ulaşmıştır. Gelişmiş devletlerde nüfusun yaklaşık %90'ı internete erişim sağlayabilirken, gelişmekte olan ülkelerde ise söz konusu oran %70'in altına düşmektedir (International Telecommunication Union [ITU], 2024: 1). Dünya Bankası'nın "Digital Progress and Trends Report" başlıklı raporunda çoğunluğunu düşük ve orta gelirli devletlerde bulunan 2,7 milyar kişinin internete erişim sağlayamadığının belirtilmesi gelişmiş kapitalist devletler ile gelişmekte olan devletler arasındaki siber uzaya erişim farkını ve konvansiyonel alanda görülen merkez-çevre ilişkilerinin siber uzaya yansıdığını ortaya koymaktadır. Devletler arasındaki erişim farklılıklara ek olarak, kentsel ile kırsal alanlar, erkekler ile kadınlar ve yüksek ile düşük gelirli gruplar arasındaki karşılaştırmalarda her bir karşıtlıkta ilkinin ikincisine kıyasla siber

uzaya erişiminin daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Raporda söz konusu gruplar arasındaki erişim farklılığının gelişmekte olan devletlerde daha da derinleştiği tespit edilmiştir (WB, 2024: 3-15). Dolayısıyla günümüzde gelişen üretici güçleri kapsayan siber uzaya erişim farklılığı, kapitalist üretim biçiminin tarihsel süreçte bireyler ve devletler arasında meydana getirdiği maddi eşitsizliklerin siber uzaya genişlemesini açığa çıkarmaktadır. Siber uzaya erişimin yanı sıra siber tekniklerin mülkiyeti, dijital bölünmeyi ortaya çıkaran bir diğer unsurdur.

Siber uzayın ABD’de icat edilmesi ve zamanla diğer devletlerin siber uzaya eklemlenmesi, fiziksel ve mantıksal katmanlarda gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere kıyasla öncü ve belirleyici bir konuma yerleşmesine zemin hazırlamıştır (Kurnaz, 2024: 2015). Siber uzayın çalışmasını sağlayan ana kök hizmet sağlayıcılarının gelişmiş Batılı devletlerde konumlandırılması ve küresel interneti birbirine bağlayan internet değişim noktalarının gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması bahse konu varsayımı doğrulamaktadır (Vakataki‘Ofa, 2022: 43). Dijital bölünmenin yapısal temellerini oluşturan bahse konu eşitsiz dağılım, kapitalist dünya sisteminin tarihsel coğrafi eşitsizliklerinin dijital alana yansımaları olarak okunabilir. Sanayi devriminde fabrika ve makinelerin İngiltere ve ABD gibi gelişmiş devletlerde yoğunlaşmasının benzeri günümüzde siber uzay bağlamında da geçerlidir. Veri merkezleri, bulut bilişim, e-ticaret ve sosyal medya platformları, blok zincir, yapay zekâ gibi siber tekniklerin mülkiyeti ve kontrolü ise çok uluslu şirketler ve onların merkezinin bulunduğu kapitalist devletlerin tekelindedir. Siber uzayda hizmet sunan en büyük özel şirketlerin büyük çoğunluğunun ABD ve Avrupa menşeli olması, söz konusu varsayımı desteklemektedir (Boyd-Barrett, 2006: 28-32).

Bu durum gelişmiş kapitalist devletlerin üretici güçlerin geliştirilmesi ve patentlenmesi hususunda belirleyici aktörler olmasını sağlarken, gelişmekte olan devletleri ise siber tekniklerin kullanıcısı ya da veri üreticisi olmasına indirgemektedir. İkinci olarak, siber uzay üretim ilişkileri çerçevesinde bireyler ve devletlere yönelik yeni eşitsizlik biçimleri üretmektedir. Marx’ın sermayenin en yüksek kâra erişim amacıyla mekânsal eşitsizlikleri sürekli üretmesi varsayımı (Smith, 2008: 181), siber uzay yatırımları bağlamında kendisini göstermektedir. Öyle ki, siber tekniklere yatırımların ulusal düzeyde yüksek gelirli kesimlere veya yüksek kâr getirisi olan alanlara, küresel düzeyde ise gelişmiş devletlere yönlendirilmesi eşitsiz gelişime ve dijital bölünmenin ebedileşmesine neden olmaktadır. Eşitsiz gelişimin yanı sıra siber uzay, “dijital emek” olarak tanımlanan yeni emek biçimlerine yol açarak, kapitalist üretim ilişkilerini dönüştürmektedir. Dijital emek, siber tekniklere dayanan işlerin öneminin

diğerlerine nazaran daha fazla artmasını içermektedir (Fuchs 2014: 296). Söz konusu değişim; kodlama, yazılım geliştirme, veri analizi gibi teknik bilgi ve beceri gerektiren işlerin yüksek kazanç getirmesine sebep olmaktadır.

Ancak dijital bölünmüşlük sebebiyle bireyler arasında var olan erişim ve eğitim farklılıkları, teknik bilgiye sahip olmayan işçilerin düşük ücretli işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Siber uzay, küresel düzeyde işçilerin ulusal sınırlara bağlı olmaksızın rekabete girmesine ve otomasyon ve yapay zekâyla ikame edilen işler kapsamında ise iş kaybına sebep olabilmektedir. Bu durum işçi sınıfının bir kısmının siber uzaydan göreceli olarak imtiyaz elde etmesine karşılık çoğunluğunun olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır (Imran, 2023: 1-2). Öte yandan siber uzayda artık-değer, konvansiyonel alandaki gibi sanayide üretilen fiziksel bir üründen ziyade veri üzerinden elde edilmektedir. Goodwin'in (2015) belirttiği üzere; Meta kendi içeriğini üretmemekte, Uber'in mülkiyetinde herhangi bir taksi bulunmamakta, Airbnb herhangi bir gayrimenkule sahip olmamakta ve Aliexpress'in stokunda ürün bulunmamaktadır. Buna rağmen, bahse konu platformlar kullanıcılarının ürettiği içerik, veri ve satışlar üzerinden önemli gelirler elde etmektedir. Dolayısıyla kullanıcıların internet ve sosyal medyadaki arama yapmaları, görüntüledikleri web siteleri, paylaşımlarından üretilen veriler ve kişisel veriye dayanan algoritmik veriler artık-değerin yeni kaynaklarını oluşturmaktadır (Nayak & Walton, 2024: 665-666).

Söz konusu artık-değer yaratma -verilerin üretilmesi, işlenmesi ve kâr amaçlı yeniden üretime sokulması süreçleri- dijital bölünmeyi meydana getiren üretim ilişkilerine tekabül etmektedir. Üretim araçlarına sahip kapitalist devletlerin verilerin mülkiyetine Google, Amazon, Meta gibi özel şirketler vasıtasıyla sahip olması sınıf ilişkilerinin siber uzaya genişlediğini açığa çıkarmaktadır. Özel şirketleri yeterince gelişmemiş olan gelişmekte olan devletler ise içerik üreticisi ve veri sağlayıcısı rolü icra etmektedir (Couldry & Mejias, 2019: 339-341; Narayan, 2022: 924). Dolayısıyla dijital bölünme, siber uzayda artık-değeri oluşturan verinin mülkiyetine sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki eşitsizliğe dayanmaktadır. Üçüncü olarak, tarihsel materyalizmin alt-yapı ve üst-yapı kavramsallaştırması dijital bölünmenin yapısal niteliğini kavramada önemli bir rol üstlenmektedir. Siber uzayda alt-yapı; fiziksel ve mantıksal katmanlardan meydana gelen üretici güçler ile dijital emek, artık-değer ve bunların mülkiyetinden oluşan üretim ilişkilerini içermektedir. Campbell'a (2001: 124) göre Soğuk Savaş sonrası dönemde ar-ge ve teknolojik gelişimde özel şirketlerin öncü rol oynaması, bir taraftan özel şirketlerin teknolojik ilerlemeyi sağlayan unsurların mülkiyetine sahip olmasını

sağlarken, diğer taraftan teknoloji transferinde gelişmekte olan devletleri olumsuz yönde etkilemiştir.

Özel şirketlerin teknoloji paylaşımı olmaksızın gelişmekte olan devletler siber uzayda tüketici pozisyonunda kalmaktadır. Bu durum siber uzayda teknoloji mülkiyeti ve inovasyonunun merkezileştiğini ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın ideoloji yerine teknoloji ile bölündüğünü ileri süren Jeffrey Sack (2000), dünyanın yaklaşık %15'lik kısmının teknolojinin mülkiyetine sahip olduğunu, %52'lik kısmının kısmi bir şekilde teknolojiyi ürettiği -daha çok kullandığı- ve kalan %33'lük kısmın ise ne teknoloji ürettiği ne de söz konusu teknolojiyi kullanabildiğini belirtmiştir. Bu durum siber uzayda faaliyet gösteren önemli özel şirketlere sahip olan kapitalist devletlerin özel sektörü yeterince gelişmemiş olan gelişmekte olan devletler üzerinde belirleyici bir konumda olmalarına yol açarak dijital bölünmeyi ortaya çıkarmaktadır. Siber uzayda üst-yapı ise dijital teknolojilerin kullanımı ve yaygınlaştırılmasını etkileyen ideoloji, kültür, hukuk ve yönetişimi kapsamaktadır. İdeolojik olarak 1990'lı yıllarda siber uzayın egemenlikten bağışık olduğu varsayımı çerçevesinde siber özgürlük söylemi, 2000'li yılların başından itibaren ise dünyanın küresel bir köy haline geldiği varsayımı popüler olmuştur (Manjikian, 2010: 384-395; Akyeşilmen, 2016: 39; Söker, 2024: 231).

25

Ancak söz konusu söylemler genelde kapitalist devletler özelde ABD'nin çıkarlarına hizmet etmektedir. Siber özgürlük söylemi devletlerin siber uzayı düzenleme girişimlerini olumsuz yönde etkilerken, özellikle Meta'nın dünyayı birbirine bağlama misyonu Batılı değerlerin diğer coğrafyalara yayılmasına katkı sunmuştur (Haupt, 2021: 250; Demchak, 2016: 50). Bu durum gelişmekte olan devletlerin siber uzayı kendi değerlerine tehdit ve kültür emperyalizmi olarak görmelerine sebep olmaktadır. Benzer şekilde siber uzayda norm ve kural oluşturma, teknik altyapının yönetimi ve siber güvenlik gibi hususlara dayanan siber yönetişim, hâkim sınıfların çıkarlarını korumaya yönelik unsurlardan meydana gelmektedir. Nitekim siber yönetişim tarihsel materyalizmin altını çizdiği alt-yapı üst-yapıyı belirler varsayımına ilişkin pratik örnekler sunmaktadır. Özellikle siber uzayın hayatın her alanına eklemlendiği süreçten itibaren siber yönetişim tartışmalarında ön plana çıkan çok paydaşlı yönetişim modeli, aktör çeşitliliği ve şeffaflık vurgusuyla diğer yönetişim modellerinden ayrıştığı ifade edilmesine rağmen (Sahel, 2016: 159-161), özünde kapitalist devletlerin çıkarını koruyan mevcut düzeni ve asimetrik ilişkileri yeniden üretmektedir.

BM'nin de önerdiği çok paydaşlı yönetim modelinde devletlerin daha az rol oynaması gerekliliği ileri sürülürken, özel şirketler, sivil toplum kuruluşları (STK) ve bireyler yönetim sürecini şekillendiren aktörler olarak belirtilmektedir. Söz konusu modelde İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu (*Internet Corporation of Assigned Names and Number*) ve İnternet Mühendisliği Görev Gücü (*Internet Engineering Task Force*) gibi merkezi ABD'de bulunan teknik kuruluşların görevlerine devam etmesi düşünülmektedir. Çok paydaşlı yönetimin temel ilkeleri kapsayıcılık ve temsiliyet olsa da yönetim sürecine her aktör aynı düzeyde katılamamaktadır (Jayawardane, 2015, s. 4-5). Gelişmekte olan devletlerin özel şirketlerinin ve STK'larının yeterince gelişmemiş olması, çok paydaşlı yönetim modellerinde kapitalist devlet menşeli özel şirket ve STK'ların baskın konumda olmasına yol sebebiyet vermektedir. Dorwart'a (2020, s. 16) göre çok paydaşlı yönetim modeli, Amerikan merkezli özel şirketlere ve teknik kuruluşlara geniş yetkiler vermesi sebebiyle Batılı kapitalist devletlerin çıkarlarını korumaktadır. Ben Wagner (2016, s. 167-171) ise çok paydaşlı yönetim modelinin, mevcut siber uzay düzenini korumak ve yeni kurumların yaratılmasını engelleme hususunda işlevsel olduğunu salık vermiştir.

İfade edilen unsurlar, yönetim sürecinin ve siber uzaya ilişkin kurallar ve standartların kapitalist Batılı devlet ve özel şirketlerin çıkarlarına göre şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Batılı kapitalist devletler çok paydaşlı yönetim modeliyle siber uzayda başta kültür, hukuk, siyaset olmak üzere üst-yapı olarak tabir edilecek alanlarda önemli bir düzenleme yeteneği kazanırken, gelişmekte olan devletler ikincil konumda kalmaktadır. Dolayısıyla alt-yapı ve üst-yapı kavramsallaştırması kapsamında dijital bölünmenin erişim ve teknoloji farklılıklarının yanı sıra maddi ilişkilerin meydana getirdiği politik, ideolojik ve kültürel bir olgu olarak görülmesi gerekmektedir. Dördüncü olarak, dijital bölünme devlet içerisindeki ve devletler arasındaki sınıf ilişkileri çerçevesinde süreklilik kazanmaktadır. Modern toplumlarda yüksek gelire, iyi eğitime ve teknik becerilere sahip bireyler siber uzaya kolay erişebilmekte ve siber uzaydan daha fazla fayda sağlayabilmektedir. Öte yandan düşük gelirli insanlar ise siber uzaya erişmekte zorlanırken, siber uzaydan fayda sağlamaları yüksek gelirli insanlara nazaran daha azdır (Lee vd., 2025).

Başka bir anlatımla, yoksul ailelerde doğan çocuklar hızlı bir internet veya kaliteli bir bilgisayara sahip olamayabilirken, zengin ailelerde doğan çocuklar ise küçük yaşlardan itibaren hızlı bir internete, kaliteli bir bilgisayara ve ileri teknoloji eğitime erişebilmektedir (Van Deursen & Van Dijk, 2019: 356). Dolayısıyla ulusal düzeyde dijital bölünme sınıf farklılıklarının bir sonucu olarak süreklilik kazanmaktadır. Uluslararası düzeyde ise dijital

bölünme; özel şirketler -özellikle teknoloji devleri (*Big Tech*)- ve onları destekleyen başta ABD olmak üzere kapitalist devletler ile siber tekniklerin üretimini yapamayan veya kontrolüne sahip olamayan bağımlı gelişmekte olan devletler arasındaki ilişkiler tarafından yeniden üretilmektedir. Öyle ki, günümüzde siber uzaydaki altyapı, hizmetler, platformlar ve uygulamalar bazında Google, Amazon, Apple, Microsoft, Meta, Twitter gibi ABD menşeli özel şirketler tekel konumundadır ve söz konusu şirketler ABD ve Batılı devletler tarafından desteklenmektedir (Kelton vd., 2022: 1983-1999). Diğer devletler ise sanayi devrimi sonrasında proletaryanın emek kazancını kapitalistlere aktarmasına benzer şekilde siber uzaydaki faaliyetleri ve verileriyle ABD menşeli özel şirketlerin kâr üretmelerine yardımcı olmaktadır (Hazlett, 2024: 74-82).

İfade edilen dijital bölünmenin devletler arası düzeyi, konvansiyonel alandaki burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişkilerin siber uzaya yansması şeklinde değerlendirilebilir. Daha doğru bir ifadeyle, siber uzaydaki dijital bölünme uluslararası düzeyde sınıf tahakkümünü açığa çıkarmaktadır. ABD ve Batılı devletler ile Çin siber uzaydaki üretim araçlarına sahip olmanın avantajıyla gelişmekte olan devletleri ve bu devletlerde ikamet eden kullanıcıları siber proletaryaya (*cyber-proletariat*)³ dönüştürmüştür. Özel şirketlerin uygulama, hizmet ve programları vasıtasıyla kapitalist devletler, gelişmekte olan devletlerdeki dijital ekosistem ve veriler üzerinde kontrol yeteneği kazanmaktadır (Kwet, 2019: 7-10). Söz konusu kontrol yeteneği, konvansiyonel alandaki tahakküm biçimlerinin siber uzayda yeniden üretildiğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Diğer taraftan üretim araçlarının mülkiyeti günümüzde siber uzayda kapitalist devletler arasında nüfuz mücadelesini ortaya çıkarmaktadır. Çin'in 5G teknolojisindeki gelişimi ve Amerikan menşeli özel şirketlerin pazar payının daralmasını önlemek amacıyla ABD'nin Huawei'ye ambargo uygulaması söz konusu duruma örnek olarak verilebilir (Ryan & Burman, 2024: 356-360). Örnekten de anlaşılacağı üzere kapitalistler/burjuvazi arasında 20. yüzyılda ortaya çıkan dünya üzerindeki emperyalist mücadele 21. yüzyılda siber uzayın icadı ile teknolojik etki alanı paylaşım mücadelesine dönüşmüştür.

Siber uzaydaki söz konusu mücadelede devletler tarafsız düzenleyici olmaktan ziyade hâkim sınıfın çıkarlarını koruyan bir araç niteliğindedir. ABD'nin özel şirketlerin küresel pazardaki paylarını korumak amacıyla diplomatik destek ve yaptırımlar sunması, Çin'in ise sübvansiyonlar yoluyla yerel şirketlerinin uluslararasılaşma çabalarına katkı sunması bu

³ Siber proletarya, siber uzayda değer üreten, veri veya faaliyetleriyle özel şirketlerin kar elde etmesini sağlayan yeni bir işçi sınıfı olarak tanımlanmaktadır (Schaupp, 2022: 16).

duruma örnek olarak verilebilir (Zámborský vd., 2023: 100-110). Örneklerin ortaya koyduğu üzere devletler siber uzaydaki teknikler ve faaliyetlere yönelik yasal düzenleyici olmakla birlikte kapitalist sistemdeki sınıf ilişkilerinin siber uzaya taşınmasındaki önemli bir aygıttır. Siber uzayda hâkim sınıfların çıkarlarının korunması ise devletler arasında farklılık göstermektedir. ABD özel şirketlerle yakın iş birliği kurarken, Çin özel şirketler üzerinde doğrudan denetim uygulamaktadır (Saura García, 2024: 3-4). Ancak değişmeyen unsur devletin siber uzaydaki üretim araçlarının kontrolüne sahip olan sınıfın çıkarlarını korumasıdır. Görüldüğü üzere üretici güçler ve üretim ilişkileri, alt-yapı ve üst-yapı arasındaki diyalektik ilişki ve sınıfsal ayrım, kapitalist sistemdeki onulmaz çelişkilerden biri olan dijital bölünmenin süreklilik kazanmasına neden olmaktadır.

Sonuç

Tarihsel materyalizm çerçevesinde incelendiğinde dijital bölünme, maddi ilişkilerin ortaya çıkardığı eşitsizliklerin siber uzaya yansımaları ifade etmektedir. Öyle ki, dijital bölünmenin kavramsallaştırılmasında vurgulanan bireyler ve devletler arasındaki siber uzaya erişim ve teknolojik düzey farklılıklarını kapitalist sistemin siber uzaya genişlettiği üretici güçler ve üretim ilişkileri üretmektedir. Mevcut düzende fiziksel altyapı ile mantıksal ve içerik katmanlarını oluşturan siber tekniklerin kapitalist devletlerin ve özel şirketlerin tekelinde olması, siber uzayda sınıf ilişkilerinin yeniden yaratılmasına yol açmaktadır. Bu düzende gelişmekte olan devletler ve söz konusu devletlerde ikamet eden kullanıcılar ise ABD ve Çin gibi devletlerde merkezi bulunan özel şirketlerin artık değerini üreten siber proletaryaları oluşturmaktadır. Sınıflar arasındaki mülkiyet ve kontrol eşitsizliği kültür, hukuk, siyaset, ideoloji gibi unsurların oluşturduğu siber uzayın üst-yapısında gelişmiş kapitalist devletler ve özel şirketlerin belirleyici konumda olmalarına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla dijital bölünme; siber uzayda maddi ilişkiler ve sınıf kategorisi bağlamında yeniden üretilen bir çıktı olarak kavramsallaştırılabilir.

Tarihsel materyalizm yaklaşımı, dijital bölünmüşlüğü ortadan kaldırılması için gerekli imkanların incelenmesini de gerektirmektedir. İlk olarak, maddi ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan dijital bölünmenin olumsuz etkilerinin mevcut sistemde yapılacak reformlarla azaltılması düşünülebilir. Fuch ve Horak (2007: 21), gelişmiş ile gelişmekte olan devletler arasındaki eşitsizliğin giderilmesine yönelik ileri sürülen ucuz cihaz sağlama, özelleştirme, teknoloji transferi, liberalleşme gibi teknolojik çözümler ve reform yaklaşımlarının Nijerya, Gana ve Güney Afrika örneklerinde yapısal nedenlere çözüm üretmeksizin dijital bölünmenin

etkilerinin minimize edilemeyeceğini açığa çıkarmışlardır. Bahse konu çözümler, mevcut sorunların olumsuz etkilerini azaltmaktan ziyade gelişmiş devletlerin ve özel şirketlerin gelişmekte olan devletlerin siber uzay altyapı ve mantıksal katmanlarındaki mülkiyetini ve kontrolünü daha da kuvvetlendirme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle dijital bölünmenin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla devlet destekli toplumsal politikaların yürürlüğe konması gerekliliği öne çıkmaktadır.

Gelir dağılımında adaletin sağlanması, kalkınma yardımları, altyapı ve eğitim yatırımları, fiyat sübvansiyonları, yerel şirketlerin ve STK'ların desteklenmesi yürürlüğe konması gereken toplumsal politikaların başında gelmektedir. İfade edilen toplumsal politikalar ise devlet planlaması ve piyasaya müdahaleyi şart koşmaktadır. Ancak devletlerin ekonomik ve teknolojik yeteneklerinin farklılığı ile gelişmiş kapitalist devlet ve özel şirketlerin siber uzaydaki tahakkümü, bahse konu toplumsal politikaların dijital bölünmenin olumsuz etkilerinin azaltılması hususunda her coğrafya ve devlet bazında benzer sonuçlar yaratmasını engellemektedir. Dolayısıyla teknolojik çözümler ve devlet destekli toplumsal politikaların birleşiminden oluşacak reform girişimlerinin de mevcut yapı içerisindeki eşitsizliği çözemeyeceği ileri sürülebilir. Bu durum tarihsel materyalizm yaklaşımının maddi ilişkilerin meydana getirdiği eşitsizliğin üretim biçimindeki değişim ve devrimle ortadan kaldırılabileceğine yönelik varsayımını doğrulamaktadır. Tarihsel materyalizme göre üretim biçimindeki değişimin veya devrimin oluşması için bakılması gereken unsur üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki onulmaz çelişkinin mevcut durumudur.

Siber uzay icadından günümüze kapitalist sistemdeki üretici güçleri önemli ölçüde dönüştürürken, veri, algoritma, e-ticaret, yapay zekâ gibi unsurlar ekonomik yapının temelini oluşturmuştur. Bahse konu dinamikler, tarihsel materyalizmin üretici güçlerin tarihsel süreçteki hızlı gelişimi için verilebilecek bir örnektir. Diğer taraftan mevcut üretim ilişkileri ise tıpkı tarihsel materyalizmin vurguladığı gibi üretici güçlerin gelişimini teşvik etmektedir. Üretici güçlerin mülkiyeti, altyapı ve mantıksal katmandaki kapitalist tekelleşme ile özel şirketler vasıtasıyla artık-değer sömürüsü konvansiyonel alanda var olan sınıf yapısının siber uzayı kapsamasını sağlamaktadır. Bununla birlikte yazılım geliştiriciler ve veri bilimciler gibi teknik bilgiye sahip profesyoneller, yüksek ücretli iş garantisi ve toplumsal prestije sahip olmaları hasebiyle mevcut sistemi desteklemektedir. İfade edilen unsurlar tarihsel materyalizmin devrim için vurguladığı üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki onulmaz çelişki eşiğine siber uzayda henüz ulaşamadığını ortaya koymaktadır. Bu durum siber

uzayda üretici güçlerin gelişimi ve üretim güçleri arasındaki uyumun sorunsuz ilerlediği anlamına gelmemektedir.

2000’li yılların ortalarından itibaren siber uzayın altyapı ve mantıksal katmanlarındaki Amerikan hegemonyasına karşılık siber egemenlik vurgusunun artarken, Amerikan menşeli özel şirketlerin uygulama ve hizmet tekellerinin sınırlandırılmasına yönelik çabalar yoğunlaşmıştır. Başta Çin olmak üzere diğer devletlerin siber tekniklerde ilerlemesinin ABD yaptırımlarıyla engellenmesi girişimleri, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine yönelik engeller yaratmaya başladığını açığa çıkarmaktadır. Ek olarak, teknik bilginin geniş halk kitlesine yayılması ve yapay zekânın teknik bilgi gerektiren işleri yerine getirir hale gelmesi, teknik bilgiye sahip profesyonellerin önemini azaltma ve yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkması potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Bahse konu unsurlar, önümüzdeki süreçte üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki onulmaz çelişkilerin yoğunlaşmasına ve üretim biçiminin değişmesine yol açacak toplumsal devrimin meydana gelmesine zemin hazırlayabilir. Tarihsel materyalizm açısından değerlendirildiğinde günümüzdeki üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki uyum sürekli olmaktan ziyade geçici bir nitelik taşımaktadır.

Başka bir anlatımla, siber uzay mevcut üretim biçiminin onulmaz çelişkiler ürettiği bir alana dönüşmektedir. Bu sürecin yaratacağı etkiler; mevcut düzenin devam etmesi bağlamında dijital bölünmenin derinleşmesine veya yeni üretim ilişkileri bağlamında dijital bölünmenin etkisinin azalmasına neden olabilecektir. Tüm bu ifadelerden hareketle, dijital bölünme erişim ve teknoloji farklılıklarını ortaya çıkaran üretici güçler ile üretim ilişkilerinin siber uzayda yarattığı bir fenomen olarak kavranmalı ve incelenmelidir.

Kaynakça

- Akyeşilmen, N. (2016). “Cybersecurity and Human Rights: Need For A Paradigm Shift?”, *Cyberpolitik Journal*, 1(1), 32-55.
- Akyeşilmen, N. (2018). *Disiplinler Arası Bir Yaklaşımla Siber Politika & Siber Güvenlik*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Avcı, Y., & Söker, Ç. (2017). “Tanımazlıktan anlaşılma sorunu: Uluslararası İlişkilerde Karl Marks”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(2), 1-34.
- Avcı, Y., & Ateş, D. (2019). “Marks’ın Sınıf Tasnifi ve Günümüz Kapitalizminde Sermayenin Değişmeyen Nitelikleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 555-583.

Avcı, Y. (2022). *Diyalektik Materyalizm ve Küresel İlişkilerin Öznesi olarak Sınıf*. Konya: Billur Yayınevi.

Ayanso, A., Cho, D. I., & Lertwachara, K. (2010). “The digital divide: global and regional ICT leaders and followers”. *Information Technology for Development*, 16(4), 304–319

Boyd-Barrett, O. (2006). “Cyberspace, globalization and empire”. *Global Media and Communication*, 2(1), 21-41.

Bureau of Economic Analysis. (2023). *Measuring the digital economy: New insights and next steps* (BEA Working Paper No. 2023-5). Erişim Adresi <https://www.bea.gov/sites/default/files/papers/BEA-WP2023-5.pdf>.

Campbell, D. (2001). “Can the digital divide be contained?”. *International Labour Review*, 140(2), 119-141.

Chambers, C. L. (2020). “Historical materialism, social change, and the necessity of revolutionary optimism.” *Human Geography*, 14(2), 296-300.

Comninel, G. C. (2013). “Critical thinking and class analysis: Historical Materialism and Social Theory”. *Socialism and Democracy*, 27(1), 19–56.

Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). “Data colonialism: Rethinking big data’s relation to the contemporary subject”. *Television & New Media*, 20(4), 336-349.

Demchak, C. C. (2016). “Uncivil and Post-Western Cyber Westphalia: Changing interstate power relations of the cybered age”. *The Cyber Defense Review*, 1(1), 49-74.

Dorwart, H. (2020, December 15). *Data Governance in China: Emerging trends for the next decade* (SSRN Working Paper No. 4005414). Erişim Adresi <https://ssrn.com/abstract=4005414>.

Engels, F. (2019). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Engels, F. (2020). *Socialism: Utopian and Scientific*. Paris: Foreign Languages Press.

Fuchs, C. (2014). *Digital Labour and Karl Marx*. New York and London: Routledge.

Fuchs, F & E. Horak (2007). “Informational Capitalism and the Digital Divide in Africa”. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 1(2), 11–32.

Goodwin, T. (2015, March 3). *The battle is for the customer interface*. *TechCrunch*. Erişim Adresi <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface/>.

Habermas, J. (1975). “Towards a reconstruction of Historical Materialism”. *Theory and Society*, 2(3), 287–300.

Hargittai, E. (2002). “Second-Level Digital Divide: Differences in People’s Online Skills”. *First Monday*, 7(4). 1-19.

Hassan, M. M. (2022). "How the Cyberspace Affect the Cooperation among the States in the Field of Human Rights". *Cyberpolitik Journal*, 7(14), 155-181.

Haupt, J. (2021). "Facebook futures: Mark Zuckerberg's discursive construction of a better World". *New Media & Society*, 23(2), 237-257.

Hazlett, T. W. (2024). "US antitrust policy in the age of Amazon, Google, Microsoft, Apple, Netflix and Facebook". *Constitutional Political Economy*, 35(1), 73-108.

Hodges, D. C. (1959). The Role of Classes in Historical Materialism. *Science & Society*, 23(1), 16-26.

Imran, A. (2023). "Why addressing digital inequality should be a priority". *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 89(3), 1-12.

International Telecommunication Union [ITU]. (2024). *Measuring digital development: Facts and figures 2024*. Erişim adresi <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/pages/facts/default.aspx>.

Jayawardane, S., Larik, J. E., & Jackson, E. (2015). *Cyber governance: Challenges, solutions and lessons for effective global governance* (Policy Brief No. 17). The Hague Institute for Global Justice. Erişim Adresi <http://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/information-for-policy-makers/policy-brief/cyber-governance-challenges-solutions-and-lessons-for-effective-global-governance/>.

Kelton, M., Sullivan, M., Rogers, Z., Bienvenue, E., & Troath, S. (2022). "Virtual sovereignty? Private internet capital, digital platforms and infrastructural power in the United States". *International Affairs*, 98(6), 1977-1999.

Kurnaz, İ. (2016). "Siber güvenlik ve ilintili kavramsal çerçeve". *Cyberpolitik Journal*, 1(1), 56-77.

Kurnaz, İ. (2024). "What Kind of Theory of International Relations in the Context of Cyberspace?". *Cyberpolitik Journal*, 9(18), 208-227.

Kwet, M. (2019). "Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the Global South". *Race & class*, 60(4), 3-26.

Lee, J., Hamilton, J., Ram, N., Robinson, T., & Reeves, B. (2025). "Digital Inequality and Access by Low-Income Individuals to Public Benefits". *Journal of Quantitative Description: Digital Media*, 5, 1-54.

Levine, A., & Sober, E. (1985). "What's historical about historical materialism?". *The Journal of Philosophy*, 82(6), 304-326.

Lockwood, D. (2006). "Historical Materialism and the State". *Critique*, 34(2), 163-178.

Lutz, C. (2019). "Digital inequalities in the age of artificial intelligence and big data". *Human Behavior and Emerging Technologies*, 1(2), 141-148.

Manjikian, M. M. (2010). "From global village to virtual battlespace: The colonizing of the internet and the extension of realpolitik". *International Studies Quarterly*, 54(2), 381-401.

Marx, K., & Engels, F. (2010a). *Collected Works* (Cilt 5). Londra: Lawrence & Wishart.

- Marx, K., & Engels, F. (2010b). *Collected Works* (Cilt 6). Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (2010c). *Collected Works* (Cilt 9). Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (2010d). *Collected Works* (Cilt 29). Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (2010e). *Collected Works* (Cilt 35). Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (2010f). *Collected Works* (Cilt 49). Londra: Lawrence & Wishart.
- Nayak, B. S., & Walton, N. (2024). "The future of platforms, big data and new forms of capital accumulation". *Information Technology & People*, 37(2), 662-676.
- Narayan, D. (2022). "Platform capitalism and cloud infrastructure: Theorizing a hyper-scalable computing regime". *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54(5), 911-929.
- Ryan, M., & Burman, S. (2024). "The United States–China 'tech war': Decoupling and the case of Huawei". *Global Policy*, 15(2), 355-367
- Robinson, L., Cotten, S., Ono, H., Quan-Haase, A., Mesch, G., Chen, W., Stern, M. (2015). "Digital inequalities and why they matter". *Information, Communication & Society*, 18(5), 569–582.
- Sack, J. (2000, June 22). *A new map of the world*. *The Economist*. Erişim Adresi <https://www.economist.com/unknown/2000/06/22/a-new-map-of-the-world>.
- Sahel, J. J. (2016). "Multi-stakeholder governance: a necessity and a challenge for global governance in the twenty-first century". *Journal of Cyber Policy*, 1(2), 157–175.
- Saura García, C. (2024). "Digital expansionism and big tech companies: consequences in democracies of the European Union". *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, 1-8.
- Scatamburlo-D'Annibale, V., & McLaren, P. (2004). "Class dismissed? Historical materialism and the politics of 'difference'". *Educational Philosophy and Theory*, 36(2), 183-199.
- Schaupp, S. (2022). "Cybernetic proletarianization: spirals of devaluation and conflict in digitalized production". *Capital & Class*, 46(1), 11-31.
- Shi, R., & di Canossa, V. (2024). *China in numbers (2023)*. UNDP Issue Brief, Erişim adresi https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-03/china_in_numbers_2023-final.pdf.
- Smith, N. (2008). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. USA: The University of Georgia Press.
- Söker, Ç. (2024). "Cyberspace and Nation-State: Revisiting Sovereignty". *Cyberpolitik Journal*, 9(18), 228-238.

Topakkaya, A. (2009). “Tarihsel Materyalizm ve Diyalektik”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(27), 65-77.

United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD]. (2024). *Digital economy report 2024: The digitalization divide and the future of global development*. Erişim adresi https://unctad.org/system/files/official-document/der2024_en.pdf.

Vakataki‘Ofa, S. (2022). “Estimating the effects of internet exchange points on fixed-broadband speed and latency”. *Asia-Pacific Sustainable Development Journal*, 28(2), 39-68.

Van Deursen, A. J., & Van Dijk, J. A. (2019). “The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material Access”. *New media & society*, 21(2), 354-375.

Van Dijk, J. A. (2006). “Digital divide research, achievements and shortcomings”. *Poetics*, 34(4-5), 221-235.

Wagner, B. (2016). *Global Free Expression: Governing the Boundaries of Internet Content*, Switzerland: Springer.

Wood, E. M. (1991). *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States*. London and New York: 1991.

World Bank (2024). *Digital Progress and Trends Report 2023*. Washington, DC: World Bank.

Yurdakul, Ç. (2019). “Marx’ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm”. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(3), 1-19.

Zámborský, P., Yan, Z. J., Michailova, S., & Zhuang, V. (2023). “Chinese multinationals’ internationalization strategies: new realities, new pathways”. *California Management Review*, 66(1), 96-123.

Zhao, S., & Elesh, D. (2018). “The Second Digital Divide: Unequal Access to Social Capital in the Online World”. *International Review of Modern Sociology*, 44(1/2), 1–22.

